

## Hör, ni som har öron!

*Hur går dialogen mellan präst och församling egentligen till? I sin masteruppsats "Hör ni som har öron. En studie av samtalets funktion i nutida predikan" har Frida Mannerfelt gjort en empirisk undersökning som jämförde nio prästers predikningar med samtal de förde med församlingen om bibeltexterna. I denna artikel redovisas huvudlinjerna i uppsatsen.*

Herren Jesus själv är en kommunikationens mästare, även efter modern måttstock. Hans predikan är en inkluderande dialog. Han tog alltid utgångspunkt i något som tillhörde åhörarnas erfarenhetsvärld. Ofta var upptakten en direkt fråga eller något problem som han visste att människor bar på. Han bemödade sig om att använda ett språk och symboler som var fullt begripliga för hans lyssnare.<sup>1</sup>

Orden är hämtade ur KG Hammars bok *Dialog i kyrkan* från år 1975, och citeras entusiastiskt av Martin Lönnebo i hans *Homiletik: en introduktion i kyrkans förkunnelse* som kom ut två år senare. De sammanfattar det skifte i synen på predikan som fick sitt genombrott under 1970-talet i Sverige: den relationsorienterade *new homiletics*-inspirerade, i vilket predikan ses som en induktiv dialog, en del av ett öppet, genuint, respektfullt, ömsesidigt samtal där församlingen lyssnar till predikanten för att hen först lyssnat till dem och därmed kan utgå från deras erfarenheter och ge en livstolkning på evangeliets grund.<sup>2</sup>

Skiftet i synen på predikan formulerades i samspel med viktiga strömningar i 1900-talets filosofi och teologi. Det utgick från filosofins kritiska uppgörelse med upplysningen, moderniteten, positivismen och rationaliteten, en uppgörelse som på goda grunder argumenterade för att det inte var möjligt att med sitt rena opåverkade Förnuft och exakta vetenskapliga Metoder fastställa Eviga Objektiva Sanningar. Det vilade på insikter från den språkliga vändningen och hermeneutikens förskjutning

från epistemologisk till existentiell (med Hans Georg Gadamer's berömda dialogiska ingång till mänsklig förståelse i *Sanning och metod* från 1960). Skiftet byggde på insikter från kommunikationsteorin, där det under 1970-talet var vanligt att tala om två modeller som stod i kontrast med varandra: dels "sändarmodellen", vilken förstods som instrumentell och anklagades för att objektifiera mottagaren, dels "dialogmodellen" som bygger på hermeneutikens insikter och lyfter fram den ömsesidiga, reciproka dialogen som modell och ideal. Det var också kopplat till en annan viktig vändning under 1900-talet: synen på auktoritet. Frank Furedi, professor i sociologi, beskriver i sin idéhistoriska översikt hur auktoritetsdiskursen från 1950-talet kommit att präglas av en så negativ syn att positiva teorier om auktoritet nästan helt saknas.<sup>3</sup>

Sina teologiska rötter fann skiftet i synsätt i Gustaf Wingrens *Predikan. En principiell studie* (1949), Paul Tillich och hans *The Courage to Be* (1952), samt fadern till *New homiletics*, Fred B Craddock's *As One Without Authority* (1971). Det hade också ett starkt samband med gudsfolkstanken, samt Martin Bubers resonemang om Jag-Du och dialogens tre olika nivåer där den högsta, den genuina dialogen, präglas av att mötas i ett ömsesidigt utgivande och emottagande som är inkluderande.<sup>4</sup>

Denna predikosyn har, med vissa variationer och på senare år utvecklad med insikter från exempelvis feministteologi, dominerat i såväl den pastorala som den akademiska diskursen.<sup>5</sup>

Hur fungerar då denna predikosyn i praktiken? I min Masteruppsats *Hör ni som har öron. En studie av samtalets funktion i nutida predikan* gjorde jag en empirisk undersökning som jämförde nio prästers predikningar med samtal de förde med församlingen om bibeltexterna. På så sätt kunde jag se på detaljnivå hur det går till och föreslå sätt arbeta mer medvetet med dialog i predikoförberedelsen.<sup>6</sup>

Resultaten visade dock att det fanns en stor skillnad mellan ideal och praktik. Predikanterna ägnade sig åt det som beskrivs i predikoidealet, men inte enbart. Hur skulle jag förstå detta? I den predikoteoretiska reflexionen kontrasteras dialogidealet ofta mot en s.k. "sluten förkunnelse" som beskrivs som att från en upphöjd position tvinga på åhörarna eviga, objektiva sanningar. Den slutna förkunnelsen associeras med föreläsning, propaganda, tvång, aggressivt, auktoritärt tilltal som är främmande för nutidsmänniskan; att passivisera, objektifiera, ja till och med tysta åhörarna. Var det detta som predikanterna ägnat sig åt? Nej, så bedömde jag det inte.

### Vilken slags kommunikation sker egentligen i predikan?

Jag beslutade mig för att vända på kuttingen. Om predikoteorin visade att något saknas i praxis - kunde det också vara tvärtom? Att empirin visar att det saknas något i den teoretiska reflexionen? Jag fann jag att de filosofiska och teologiska antaganden som ligger till grund för teorin problematiserats under de senaste decennierna, i synnerhet synen på kommunikation och auktoritet. »

John Durham Peters menar i sin idéhistoriska översikt över kommunikation att det finns en ensidigt positiv syn på dialog som är problematisk. På svensk mark har Bengt Kristensson Ugglå formulerat liknande tankar:

Idag har dialogen på ett oproblematiskt sätt etablerat sig som ett nästintill oantastligt kommunikationsideal. Inom snart sagt alla samhällsområden understryker man vikten av dialog. [...] Uppslutningen kring dialogidealet är så massiv att det är förenat med betydande svårigheter att överhuvudtaget föra en kritisk diskussion om dialogbegreppet. Det anses knappast legitimt att inte vilja delta i dialoger och en som stör kulturen kring dialogen definieras lätt ut. [...] Men dialogen är endast en kommunikationsform bland många möjliga, och vidare kan denna kommunikationsform (i likhet med alla andra) tillskrivas vissa brister.<sup>7</sup>

Denna dialogens hegemoni medför enligt Peters och Ugglå risker. Till att börja med faller mycket av den kommunikation som sker dagligen - inte minst via internet - inte inom ramen för begreppet. Det kan till exempel knappast definieras som dialog när ärkebiskopen postat ett doptal i sociala medier, och någon en tid senare sitter hemma och läser utan att kommentera. Med dialogen som enda ideal finns en risk att sådan kommunikation förbises, nedvärderas eller stigmatiseras.<sup>8</sup>

En annan risk med är att det sätter relationen i fokus på bekostnad av det som ska kommuniceras. Om man vill upprätthålla en dialog kan man dra sig för att säga sådant som skapar friktion. Ugglå uttrycker sig skarpt: "Dialogfilosofin tycks sakna kritiska korrektiv som fungerar som en spärr mot att man sviker sanningen av vilja att komma överens och förenas, vilket lätt förvandlar kommunikationen till en försoning i en gemensam livslögn."<sup>9</sup> Ett homiletiskt exempel på detta står att finna i Jan-Olof Aggedals avhandling *Griftetalet mellan tros-*

*tolkning och livstydning*. I jämförelsen mellan teologiska motiv i prästernas griftetal och evangelisk-luthersk lära fann han en tydlig skillnad i innehåll, som han menar beror på att prästerna formulerar sina trostolkningar med pastoral hänsyn. Aggedal drar slutsatsen att: "[d]et pastoralteologiska perspektivets krav på samspel mellan trostolkning och åhörarorientering tycks vara viktigare för prästerna än att fördjupa ett evangelisk-lutherskt trossperspektiv."<sup>10</sup> Detta skulle också kunna vara en delförklaring till de resultat som framkommer i Clara Nystrands undersökning av lag och evangelium i nutida svenskyrklig predikan. Hon finner där att predikanterna är betydligt bättre på att formulera nöden än nåden och att ett teologiskt språk får stå tillbaka för ett sekulärt.<sup>11</sup>

En tredje risk som Peters lyfter fram är vad han kallar "dialogens tyranni". Om dialog ses som något enbart positivt är det socialt oacceptabelt att inte vilja delta i den. En strävan efter den närhet och intimitet som dialogen associeras med kan leda till att man inte respekterar den andres integritet. Det är inte heller säkert att det den andre vill överföra är något gott. Han påpekar att ett av de ord som ligger till grund för vår förståelse av begreppet kommunikation är grekiskans *koinoo*. Det betyder "att göra gemensamt, dela" men också "att göra orent".<sup>12</sup> I vissa situationer är det bättre att välja envägskommunikation och vägra svar. Peters lyfter fram strategin att "vända andra kinden till" som ett exempel på en icke-dialogisk kommunikation.<sup>13</sup>

### **Vilken slags auktoritet har en predikant?**

Även en ensidigt negativ syn på auktoritet kan skapa problem. I sin bok *As One With Authority* menar Jackson W Carroll att denna negativa syn på auktoritet skapar en ambivalens hos ämbetsbärare som kan få allvarliga konsekvenser. Han menar att prästers nedstämdhet, tärande stress, utbrändhet och moraliska tillkortakommanden kan bero på denna osä-

kerhet inför auktoritet.<sup>14</sup>

Carroll visar också att denna negativa syn framför allt är knuten till den offentliga delen av prästens auktoritet. Istället dominerar den *personliga* auktoritet som bygger på den enskildes egna egenskaper och prestationer. Baksidan av detta är att prästen blir allt mer beroende av vad församlingen tycker om hen, så att hen frestas att undvika budskap som hen vet att de inte tycker om. Carroll skriver: "One risks forgetting (or distorting) the core message - one risks forgetting the myth".<sup>15</sup> Ett exempel på vad det kan innebära för homiletiken anas i en annan av Aggedals böcker. I *I glädje och sorg* lyfter han fram begravningssamtalet som avgörande för pístis, förtroendet för den som talar. Även om det inte är samtalets främsta funktion, är det i detta (ibland enda) möte som prästen bygger sin auktoritet som talare.<sup>16</sup> Kan en delorsak till innehållet i griftetalen också vara predikantens strävan efter att skapa, stärka och bibehålla den personliga auktoriteten?

Den negativa synen på auktoritet som framhäver den personliga auktoriteten kan enligt Carroll också få mer allvarliga konsekvenser. Dels kan prästen frestas att missbruka sin auktoritet i föreställningen om att det personliga är något hen förtjänat, till skillnad från den offentliga, utifrån givna. Dels påverkas den del av auktoriteten som handlar om att vara representant för det heliga. Carroll vidhåller att en viktig del av den offentliga auktoriteten är att prästen i någon mening är symbol för Guds närvaro, ett objekt för projektion och överföring. Den insikten finns också i självårdslitteraturen.<sup>17</sup> Konfidenten tenderar att se självårdaren som en representant för Gud vare sig hen vill det eller inte, och det är direkt farligt att inte vara medveten om eller att inte låtsas om att den symboliska funktionen existerar. Då kan man oavsiktligt missbruka sin maktposition.

Både vad gäller kommunikation och auktoritet problematiseras *ensidigheten*. Den ömsesidiga, reciproka



dialogen och den personliga auktoriteten är inte fel i sig. Men när dialog är den enda goda kommunikationsformen och auktoritet något som alltid bör undvikas, kan dessa inneboende risker realiseras.

## ”Både vad gäller kommunikation och auktoritet problematiseras ensidigheten”

### Hur kan en balanserad syn på predikan se ut?

På samma sätt som man inte bör döma ut och avfärda predikanterna som inte lever upp till idealet, bör man heller inte döma ut idealet. Återigen: att föra dialog och att avstå från auktoritet är inte fel i sig. Tvärtom är begreppen både användbara och teologiskt förankrade. Vad jag här vill föreslå är *inte* att begreppen *byts ut*, utan att de *kompletteras*.

Vad gäller kommunikation bjuder den ovan nämnde Peters på ett högtintressant resonemang. Han vill komplettera de två modellerna ”sändare” och ”dialog” med en tredje: ”dissemination”. Den bygger på Paul Ricoeurs tankar om ”textens semantiska autonomi”, att det finns en distans mellan texten och författaren så att det inte går att ’möta’ författaren i texten. Detta är inte ett misslyckande, utan en frihet. Tillämpat på predikan betyder det att lika lite som författaren har kontroll över vad hans text gör med läsaren, har predikanten kontroll över vad hans tal gör med åhöraren.

Peters beskriver denna typ av kommunikation med hjälp av synoptikernas Jesus. Peters påpekar att dialogidealet är levande i kristendomen, särskilt i Johannesevangeliet, men disseminationen förekommer parallellt och framställs som ett lika viktigt sätt att kommunicera. Paradoxer är liknelsen om den fyrahanda sådden. Orden strös ut, och gensvarets grodd och meningsskördandet överläts åt åhörarnas kapacitet och vilja: ”hör, ni som har öron!” (Mark 4:1-9). Ett annat exempel är liknelsen

om den förlorade sonen (Luk 15:11-32). När sonen försöker kommunicera med sin far enligt dialogens logik möter han istället disseminationens. Förlåtelsen sveper bort alla tankar om ömsesidighet, jämlikhet och reci-

procitet. Så ser Peters hela den kristna frälsningshistorien som en Gud som kommunicerar med disseminationens logik: Guds son dör för varje levande varelse, men de flesta kommer inte att ta emot, förstå eller ens känna till hans offer. Peters betonar dock att det måste finnas en balans mellan de två. *Med enbart dialog blir det ödsligt. Utan dialog blir det orättvist. Också rättvisa, ansvar och ömsesidighet behövs.*<sup>18</sup> Och – skulle en teolog tillägga – tillhör Guds egenskaper och verk.

När jag gick till mitt empiriska material fann jag att samtal och predikningar genomsyrades av detta sätt att se. Det var särskilt tydligt när det kom till liknelsetexter. Samtalsdeltagare och församlingar skrattade igenkännande åt prästernas konstaterande att Jesus vet att det han säger kommer att gå somliga över huvudet och att det är upp till åhörarna att tänka själva och välja om de vill ta emot budskapet. Det är ju så Jesus kommunicerar! Så här kunde det låta i samtalen:

[D]et är ungefär detsamma som jag tänker när jag predikar, eller pratar med någon eller så. Jag kan inte frälsa någon människa. Jag kan bara så ut. Och sedan får jag säga till Gud: ”Nu har jag gjort vad jag kan. Nu får du – nu får du vattna och skörda. Vi kan bara spilla ut ((skrattar)).<sup>19</sup>

### Auktoritet som gåva

Också synen på auktoritet kan kompletteras med tanken om gåvan. Vid sidan av auktoritet som blir till genom tvång eller förhandling (om du lyssnar på mig så lyssnar jag på dig)

finns möjligheten att se auktoritet som gåva. Den ovan nämnde Furedi bygger vidare på tänkare som Hannah Arendt och argumenterar för en auktoritet som har med förtroende och tillit att göra.<sup>20</sup> Även Carroll betonar tillit, att Bibeln och kyrkans lära har auktoritet för att vi väljer att ge vår tillit till dem.<sup>21</sup> Likt Peters betonar Carroll den nödvändiga balansen. Den offentliga, givna auktoriteten kan inte stå för sig själv utan behöver kompletteras av den personliga.

Intressant nog finns dessa tankar också hos synoptikernas Jesus. Auktoritet beskrivs på två sätt. Där finns tanken om att avstå auktoritet. ”Ni vet att härskarna är herrar över sina folk och att furstarna har makten över folken. Men så är det inte hos er. Den som vill vara stor bland er skall vara de andras tjänare och den som vill vara den förste bland er skall vara de andras slav.” (Matt 20:25-27). Idealet är fullständig utblottelse, vilket blir som tydligast i lidandet och döden på korset. Parallellt med detta tema finns tanken om auktoritet som *given*. ”Åt mig har getts all makt i himlen och på jorden” säger den uppståndne Jesus (Matt 28:18).

Denna syn på auktoritet fanns också högst närvarande i det empiriska materialet. Predikanterna talade gång på gång om en Gud som erbjuder människorna att sätta sin tillit till honom och ge honom auktoritet i sitt liv.<sup>22</sup>

## ”Det lyfter av predikanter början att försöka leva upp till det omöjliga”

### Fördelar med en balanserad syn på predikan

Att komplettera den befintliga reflexionen om predikan med perspektiven ”kommunikation och auktoritet som gåva” har flera fördelar.



- Det medvetandegör för prästerna att det finns baksidor med en ensidig syn på dialog och auktoritet, framför allt risken med att strävan efter relation sker på bekostnad av budskap.

- Det lyfter av predikanter bördan att försöka leva upp till det omöjliga: att stå i relation och ömsesidig kontakt med alla åhörare.

- Det gör åhöraren till någon som är fri att ta emot eller avvisa budskap, ge och frånta auktoritet.

- Det synliggör den typ av kommunikation som i digitaliseringens tidevarv blir allt vanligare och betydelsefull, både i människors liv och i predikans praxis: den som sker på internet.

Framför allt sätter det ord på etablerad praxis, sådant som predikanter redan gör, och som av allt att döma är av godo.

## Noter

- 1) Hammar 1975, s. 57. Lönnebo 1977, s. 220.
- 2) För en översikt av utvecklingslinjer, se Mannerfelt 2018, s. 124-156..
- 3) Se till exempel Kristensson Uggla 1993 och 2012, Alvesson Sköldberg 2008, Furedi 2013 och Peters 1999.
- 4) Se till exempel Buber 1923a och Buber 1923b.
- 5) För en noggrann genomgång av diskursen i svensk homiletisk litteratur och forskning, se Mannerfelt 2017, s. 52-76.
- 6) Mannerfelt 2017, s. 73-103.
- 7) Kristensson Uggla 2010, s. 294.
- 8) Kristensson Uggla 1993, s. 192-215, Kristensson Uggla 2010, s. 294-295 och Durham Peters 1999, s. 1-10.
- 9) Kristensson Uggla 1993, s. 202.
- 10) Aggedal 2003, s. 372.
- 11) Nystrand 2017, s. 38-57.
- 12) Se t.ex. Mark 7:15 där Jesus säger "Förstår ni inte att inget av det som kommer in i en människa utifrån kan göra henne oren [...] Det som kommer ut ur människan, det gör henne oren.". I båda fallen används koinoo där Bibel 2000 har "göra...oren".
- 13) Durham Peters 1999, s. 159, 267-271. Även Kristensson Uggla 2010, s. 294-295.
- 14) Carroll 2011, s. 5-6.
- 15) Carroll 2011, s. 52.
- 16) Aggedal 2009, s. 86, 130.
- 17) Se exempelvis Bergstrand och Lidbeck 1997, s. 70-72 samt Okkenhaug 2004, s. 80.
- 18) Peters 1999, s. 54-56, 62-77, 149-153.
- 19) Mannerfelt 2017, s. 125.
- 20) Furedi 2013, s. 9.
- 21) Carroll 2010, s. 35.
- 22) Mannerfelt 2017, s. 129.

## Litteraturlista

- Aggedal, Jan-Olof. 2003. Griftetalet mellan trostolkning och livstydning: En pastoral-teologisk studie. Lund: Arcus .
- Aggedal, Jan-Olof. 2009. I glädje och sorg: Att välja de rätta orden vid vigsel och begravning. Lund: Arcus.
- Alvesson, Mats och Kaj Sköldberg. 2008. Tolkning och reflektion: Vetenskapsfilosofi och valitativ metod. 2 uppl. Lund: Studentlitteratur.
- Buber, Martin. 1923a. Ich und Du, Berlin:Schocken. Svensk översättning: 1994 (2 uppl.) Jag och du. Ludvika: Dualis.
- Buber, Martin. 1923b. Zwiesprache.Traktat vom dialogischen Leben. Berlin:Schocken.

Svensk översättning: 1993. Dialogens väsen. Ludvika: Dualis.

Carroll, Jackson W. 2011. As One With Authority: Reflective Leadership in Ministry. Eugene Oregon: Cascade Books.

Craddock, Fred B. 2001. 4 uppl. As One Without Authority. S:t Louis, Missouri: Chalice.

Durham Peters, John. 1999. Speaking into the Air: A History of the Idea of Communication. Chicago: The University of Chicago Press.

Furedi, Frank. 2013. Authority: A Sociological History. Cambridge: Cambridge University Press.

Gadamer, Hans-Georg 1960 Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik, Tübingen:Mohr. Svensk översättning 2015 (2 uppl) Sanning och metod. Göteborg: Daidalos.

Hammar, KG. 1975. Dialog i kyrkan. Synpunkter på predikan. Lund: Berlingska boktryckeriet.

Kristensson Uggla, Bengt. 1993. När kartan inte stämmer: Teologiska och filosofiska orienteringsförsök. Stockholm: Verbum.

Kristensson Uggla, Bengt. 2012. Slaget om verkligheten: Filosofi, omvärldanalys, tolkning. Höör: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.

Lönnebo, Martin. 1977. Homiletik: En introduktion i kyrkans förkunnelse. Stockholm: Verbum.

Mannerfelt, Frida. 2017. Hör, ni som har öron. En studie av samtalets funktion för nutida predikan. Masteruppsats i praktisk teologi, Lunds universitet. Tillgänglig:

<https://lup.lub.lu.se/student-papers/search/publication/8901911> (2018-09-13).

Mannerfelt, Frida. 2018. "Kontrast och kontinuitet. Predikoideal i Svenska kyrkans prästutbildning 1903-2017" i Svenskt gudstjänstliv, volym 93: 123-162.

Nystrand, Clara. 2017. På jakt efter en nådig Gud. En studie i nutida predikan. Masteruppsats i praktisk teologi, Lunds universitet. Tillgänglig: <http://lup.lub.lu.se/luur/download?func=downloadFile&recordId=8903340&fileId=8903341> (2018-09-13)

Okkenhaug, Berit. 2004. Självård: En grundbok. Örebro: Libris.

Tillich, Paul. 2000. The Courage to Be. Andra upplagan. London: Yale University Press.

Wingren, Gustav. 1996. Predikan: en principiell studie. Tredje upplagan. Skellefteå: Artos.

---

FRIDA MANNERFELT  
 Präst i Svenska kyrkan och doktorand i praktisk teologi med kyrkohistoria vid Enskilda högskolan i Stockholm (tidigare THS).